

**ՕՄԱՐ ԽԱՅԱՄԻ ՔԱՌՅԱԿՆԵՐԸ
ՍԱԴԵՂ ՀԵԴԱՅԱԹԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՄԲ**

Բանալի բառեր՝ Խայամ, Հեդայաթ, քառյակներ, սուֆիզմ, փիլիսոփա, նյութապաշտ, ասվածավախ

Սադեղ Հեդայաթը XX դարի իրանական մշակույթի և գրականության նշանավոր դեմքերից է: Նա առաջատարներից է կարճ պատմվածքի՝ նովելի ժանրի, և իր երկերը ստեղծում է հասարակությանը հասկանալի ու մատչելի պարզ լեզվով, ժողովրդական բառ ու բանի, ոճերի օգտագործումով: Նա առաջինն է, ով ներկայացրեց ազգագրության և բանահավաքչական ուսումնասիրության գիտականորեն մշակված և նպատակամետ ծրագիր: Նրա ստեղծագործություններում կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում իր երկիրը, հասարակ ժողովուրդն ու նրա կենցաղը, որոնց էլ նվիրել է իր լավագույն պատմվածքները: Հեղինակի ուշադրության կենտրոնում են նաև Իրանի նախախլամական շրջանի պատմությունը և մշակույթը, որոնց հանդեպ մոտեցումը աչքի է ընկնում բծախնդրությամբ և պատասխանատվությամբ:

Սադեղ Հեդայաթը իր կարճ, բայց բեղմնավոր գրական կյանքի զգալի մասը նվիրել է հակիրճ պատմվածքներ գրելուն: Միաժամանակ գրել է նաև գրական քննադատական հոդվածներ և ամբողջական ուսումնասիրություններ. դրանցից մի քանիսը նվիրված են Օմար Խայամի (12-13 դդ.) փիլիսոփայական քառյակներին: Ս. Հեդայաթը տակավին պատանեկան տարիներից խորապես տպավորված էր Օմար Խայամի քառյակներով:

Օ. Խայամի համբավը սփռվել է ամբողջ աշխարհ, և նրա քառյակները տարբեր լեզուներով թարգմանվել են: Հայ գրականությունը նույնպես անտարբեր չի անցել Խայամի քառյակների կողքից: Հայկական պոեզիան և հայ պոետները՝ Նահապետ Քուչակ, Նադաշ Հովնաթան, Սայաթ-Նովա, Հովհաննես Թումանյան, Եղիշե Չարենց, Հովհաննես Շիրազ և շատ ուրիշ տաղանդաշատ մարդիկ նույնպես հետաքրքրվել և երբեմնի անդրադարձել են Օ. Խայամի քառյակներին: Նրանք գրում են այն նյութերի մասին, ինչը հարազատ և հոգեմոտ է իրենց ներաշխարհին, քանի որ ամեն մի քառյակի ետևում կյանքի իրողություններով ու հուզմունքներով, ուժեղ կամքով անհատականություն է կանգնած:

Օմար Խայամի քառյակների թվի և բովանդակության մասին բազմաթիվ կարծիքներ են արտահայտվել և գրքեր գրվել: 1923 թ. (1303) լույս է տեսնում Հեղայաթի «Օմար Խայամի քառյակները» վերնագրով հոդվածը: Երիտասարդ Հեղայաթին արդեն հույժ հետաքրքրում էին միջնադարի մեծ անուն քերթողներից մեկի փիլիսոփայական գաղափարները, և նրան մղում ավելի խորագնին ուսումնասիրության: 1934 թ. (1313) լույս է տեսնում «Tarānehāye Xayyām» (Խայամի երգերը) քննական ուսումնասիրությունը: «Նրա ստեղծագործությունը Խայամի կյանքի դիպվածներին և իրադարձություններին չի վերաբերում, այլ միայն անդրադառնում է բանաստեղծական արվեստին ու փիլիսոփայական գաղափարներին¹», - նկատել է պարսիկ գրող Միրաբեդինին: Խայամը եղել է ոչ միայն բանաստեղծ, այլև գիտնական և փիլիսոփա: Բազմաթիվ քառյակներ են վերագրված Խայամին, բայց, Ս. Հեղայաթը բնագրերի օրինակները ուսումնասիրելով ձեռնամուխ է լինում գտնել այն քառյակները, որոնք Օ. Խայամի փիլիսոփայական մտքերին ու գաղափարներին հարազատ են: Հեղայաթը Խայամին վերապահվող հազարավոր քառյակներից

¹Ettehad H., Pajuheshgaran mo'aser, p. 240.

նրա գրչի արդյունք է համարում 143-ը: Նաութ վերնագրով բաժանում, համարակալում և համակարգում է քառյակները, ապա անդրադառնում դրանց վերլուծությանը: Հեղայաթը քառյակները բժախնդրորեն է ընտրել, և նրանց այբբենական մոտեցում չի ցուցաբերել, այլ նրան հետաքրքրել է նրանց բովանդակությունը, և նա դասդասել է դրանց ըստ այդմ: Այս ձևի կիրառումը նորույթ էր և Հեղայաթի ցուցաբերած նորարարական մոտեցման ապացույցը:

Ելնելով քառյակներում արծարծված գաղափարներից՝ Խայամին համարում են աստվածավախ հավատացյալ, սուֆի, նույնիսկ աստվածամերժ, նյութապաշտ, աշխահիկ, բնապաշտ, լավատես, հեղափոխական, օրինազանց, խորամանկ, ճարպիկ, վավաշոտ և այլն: Այս պարագայում անտեսվում է մարդու, պոետի հայացքների և գրական վարպետության հռչակված նրա կյանքի ընթացքում, և Խայամին պատկերացնում են որպես ինքն իրեն հակասող և նույնիսկ բազմաթիվ դեմքերով: Բազմազան և բազմակերպ կարծիքներից և արտահայտություններից ընթերցողի մոտ այնպիսի պատկերացում է ստեղծում, որ քառյակների հեղինակը կարծես տարբեր ժամանակաշրջաններում և հոգեվիճակներում ապրած մարդ է: Պատկերացնել կարելի է, թե որքա՛ն կհեռանայինք ճշմարտությունից, եթե ելնելով Նարեկացու Մատյանից, նրան համարեինք աշխարհի ամենամեղավոր մարդը: Նեզամի Արուզի-ն, լինելով Խայամի աշակերտն ու ընկերը, տածելով նրա նկատմամբ մեծ հարգանք, իր գրքում Խայամին ներկայացնում է որպես աստղագետի, իսկ նրա քառյակների մասին խոսք անգամ չի ասում: 1193 թ. (572) Խայամի մահվանից 50 տարի անց, Էմադեդին Քաթեբ Էսֆահանին արաբերենով իր «*Xaridat ol qasr*» (պալատիգնումը) գրքում՝ առաջին անգամ բանաստեղծի քառյակների մասին խոսք է ասում: Ըստ Ս. Հեղայաթի՝ հին գրքերում, օրինակ, «*Nazhat ol arvāh*» (Հոգիների մաքրություն), «*Tārix ol hōkamā*» (Իմաստասերների

պատմությունը), «Āsār ōl belād» (Քաղաքների հետքերը), «Ferdōs ōl tavārīx» (Պատմություններ դրախտի) և այլն, աղավաղված տեղեկություններ և կեղծ հեքիաթներ են պահպանվել, որոնք հիմք են ծառայում սխալ գաղափար կազմել Խայամի քառյակների մասին, քանի որ դրանք իրականությունից շատ հեռու են:

Խայամի քառյակների վերաբերյալ «Հեղայաթի «Tarānehāye Xayyām»-ը (1313) մեծ արժեք քննախոսական երկ է, որը հրատարակվել է բանաստեղծի կենդանության օրոք: Առաջաբանից հետո նա Խայամին ներկայացնում է նախ որպես՝ փիլիսոփա, ապա բանաստեղծ: Այսպիսով՝ Հեղայաթը Խայամին պատկանող քառյակների իսկությունը բնորոշում է բանաստեղծի աշխարհայացքային հիմքով, նրա փիլիսոփայական գաղափարներով և ոչ թե մեկ այլ չափանիշով: Կարծում ենք, որ գրականագիտորեն այդ մոտեցումը բավականին հետաքրքիր և արգասաբեր է: Նա «Tarānehāye Xayyām»-ի նախաբանում մանրամասն անդրադառնում է տարբեր տեսակետների և տրամաբանական հետևողականությամբ ներկայացնում իր ըմբռնումը:

Ս. Հեղայաթն իր վերոնշյալ ուսումնասիրության մեջ գտնում է, որ Խայամը այդ քառյակների միջոցով իր աշխարհայացքն ու գաղափարներն արտահայտում է պարզ, անպաճույճ, գեղեցիկ և խոր իմաստ մտածումներով, դյուրիչ ու թովչական երաժշտականությամբ, հոգեզմայլ տպավորություն և տրամադրություն ստեղծելով ընթերցողների մեջ: Նրա քառյակները ինքնատիպ են և խորին անհատականության կնիքն են կրում իրենց վրա: Խայամը այն բանաստեղծներից է, ովքեր տիրապետում են իրենց ընթերցողների հոգիները:

Ս. Հեղայաթը իր ուսումնասիրության տողատակում ասում է. «Խայամի քառյակներին նվիրված իր գրքում Քրիստենսենը (էջ 90) գրում է, որ քառյակները հանգավորված իրանական բանաստեղծություններ են, իսկ Նիկոլայ Հարթմա-

նի կարծիքով դրանք իսկական երգեր են և հաճախ եղանակներով էլ երգվում են: «Bar sâz tarāneī ō piš āvar mey» (Հորինի՛ր մի երգ և մատուցիր քո գինին. 116)²: Հետագային արաբները քառյակների հանգ ու չափը պարսկերենից ընդօրինակում են, և ենթադրվում է, որ Հարթմանի մտահայեցումը Շամս Ղեյս-է Թարբիզի-ի գրքի ազդեցության արդյունքն է³: Իսկ պրոֆեսոր Արմանուշ Կոզմոյանն իր կազմած «Մարգարտաշար»-ում գրում է. «Պոետիկայի հմուտ գիտակը (Շամսէդ-դին Ղեյս-օլ Ռազի-Ա.Յ.) նշում է նաև, որ արաբական պոեզիան չի ունեցել քերթողական արվեստի քառյակային ձևը և միայն ուշ շրջանում են արաբ բանաստեղծները գրել պարսկերենից փոխառված ժանրային այդ ձևով՝ պարսկերեն *թարանե և դոբեյթի* անվանումը փոխարինելով արաբերեն *ռոբայի* բառով»⁴:

Ըստ Արմանուշ Կոզմոյանի՝ Խայամը փիլիսոփա և գիտնական է. «Որպես փիլիսոփա Խայամն իրեն համարում էր Էբն-Սինայի (Ավիցեննա), Ալ-Ֆարաբիի ռացիոնալիստական միտումների հետևորդ: Այդ միտումները անվերապահորեն դիմակայում էին սուֆիական-փիլիսոփայական աշխարհայացքին, որի ներկայացուցիչները (Սանայի, Ռումի, Ջամի) սուֆիզմի շրջանակներում արված ամենաըմբոստ ազատա-

² Ս. Հեդայատը «Tarānehaye Xayyām» գրքի վերջում քառյակները ըստ նյութերի բաժանել է համարակալել է: Մենք էլ նույնպես քառյակների վերջում նշում ենք այդ համարները: Այստեղ 116 քառյակը բերում ենք ամբողջությամբ՝

Hengām-e sabūh ey sanam-e farōx pey, (էյ պաշտելի բարիտուն գեղուհի վաղորդյան պահին). Bar sâz tarāneī ō piš āvar mey; (Ստեղծիր մի երգ ու առաջ բեր գինին), Kafkand bexāk sad hezārān jam ō key (Հողին զարկեց հարյուր հազարավոր Ջամ ու Քեյ), Īn āmadan-e tīr mah ō raftan dey (Գալն այս թիր ամսին ու գնալը դեյին).

³ Hedayat S., Tarānehaye Xayyām, Tehran, 2536, p. 43.

⁴ Մարգարտաշար, (կազմեց, պարսկերենից տողացի թարգմանեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց Արմանուշ Կոզմոյանը), Երևան, 1990 թ., էջ 5:

խոհության կոչվելով հանդերձ չէին համատեղում իրենց կրոնափիլիսոփայական որոնումները գիտականի հետ»⁵:

Ս. Հեդայաթը Օ. Խայամին համեմատելով Հաֆեզին, Սաադիին, Մոլավիին, Օբեյդ Ջաքանիին և այլոց, գտնում է, որ նա գերազանց է բոլորից: Անհրաժեշտ է նշել, որ Օ. Խայամը, Ս. Հեդայաթին սիրելի և հարգելի է նախ որպես բանաստեղծ, և ապա իբրև գիտնական: Խայամը սիրում և փառաբանում էր իր երկիրը, նրա պատմությունը և ոգին, ինչպես դա անում է հետագայում Հեդայաթը. նրանք համաշխարհական և բուն ազգային իրականության, կյանքի և ընկերային իրողությունների նկատմամբ ունեն նույն մոտեցումները և գաղափարները:

Ս. Հեդայաթն իր ուսումնասիրությունների ընթացքում առնչվում է երկու գրքերի, որոնցում Խայամին վերագրված քառյակներից, իր կարծիքով 14-ն են ներկայացված: Ըստ Հեդայաթի՝ ամենից հին բնագիրը 1241-1242 թթ. (621-620) ի՝ «Marsād ol Ēbād» (Աստղադիտարանի ծառաներ) անունով գիրքն է, որի հեղինակը հայտնի սուֆի Նաջմեդդին Ռազի-ն է: Այնտեղ նա երկու քառյակ է վերագրում Խայամին: Հեղինակը իր գաղափարի մեջ լինելով խիստ և մոլեռանդ, Խայամին համարում է նյութապաշտ, զվարճամոլ և բնապաշտ: Նաջմեդդին Ռազի-ն գտնում է, որ նյութապաշտությունը և բնապաշտությունը երբեք աստվածապաշտության և լուսավորության բարձրաստիճանին չի հասնում. նա ուղղակի գրում է. «(Էջ 18)... Ուրեմն տեսության արդյունքը հավատքն է և գործողության արդյունքը աստվածաճանաչությունը: Փիլիսոփաները և բնապաշտները այս երկու արժանիքից զուրկ են, ուստի մոլորվում ու կորչում են: Գիտնականներից մեկը, ով կույրերի մոտ զիտությամբ ու իմաստությամբ է հայտնի, Օմար Խայամն է, որը զարմանքից ու թշվառությունից այս քառյակն է երկնել՝

⁵ Նույն տեղում, էջ 20:

*Dar dāyereī kāmadan o raftan māst,
Ān rā na badāyat, na nahāyat peydāst;
Kas mīnazanad damī dar īn 'alam rāst,
Kīn āmadan o raftan bekojāst⁶»!(10)*

(Շրջապտույտ է աշխարհը. և մենք գալիս ենք ու գնում // Նրա ոչ սկիզբը գիտենք, և ոչ էլ վերջը // Ոչ ոք այս իրականության մասին չգիտի // Որտեղից ենք գալիս և ուր ենք գնում):

Ս. Հեղայաթը այս քառյակից ավելի է համոզվում, որ Խայամը ոչ միայն սուֆի չէր, այլ նրանց հակառակորդը և թշնամին: Ահա երկրորդ քառյակի կապակցությամբ Նաջմեդդին Ռազի-ն այսպես է ասում. «(էջ 227)...Իսկ իմաստությունը ինչ է՝ ապրելուց հետո մեռնել և կենդանանալ մահվանից հետո, ահա դրա պատասխանը միամիտ մոլորվածը և անմիտ կորածն ասում է՝

*Dārandeh če tarkīb-e tabāy'e ārāst.
Bāz az če sabab fekandaš andar kam o kāst?
Gar zest āmad īn sovar, 'eyb kerāst?
Var nīk āmad, xarābi az bahr če xast⁷»?(11)*

(Ամենակար ի՞նչ բնական կազմվածք կառուցեց. // Կրկին ի՞նչ պատճառով նրան դժվարության մեջ գցեց: // Եթե տգեղ եղան այս դիմանկարները, ո՞վ է մեղավոր: // Եթե գեղեցիկ եղան, փչացնելը ինչի՞ համար ուզեց:)

«Munes ol Ahrār» (Ազատականների մտերիմը) գիրքը 1362 թ. (741), միակ ճշգրիտ և հավաստի աղբյուրն է, որտեղ ներկայացվում է Խայամի իրեն իսկ պատկանող քառյակները, որոնք համահունչ են նրա հոգու, փիլիսոփայության և գրա-

⁶ Hedayat, S., Taranehaye Xayyam, p.11.

⁷ Նույն տեղում, էջ 12:

կան ոճին: Ըստ «Tarānehāye Xayyām» գրքի համարակալված քառյակների՝ դրանք են՝ 8, 10, 27, 29, 41, 45, 59, 62, 64, 67, 93, 115, 127, իսկ 10-րդ քառյակը նույնպես անդրադարձել է Նաջմէդդին Ռազի-ն: Այսպիսով՝ 14- քառյակները հիմք են ծառայել Ս. Հեդայաթի ուսումնասիրությանը, ամեն մի բառ կամ արտահայտություն, որպես բանալի նրան ճիշտ մեկնաբանության է ուղղորդել:

Արդեն նշել ենք, որ Օ. Խայամի հակառակորդները համոզված էին, որ նա իր կյանքի տարբեր շրջաններում ունեցել է տարբեր գաղափարներ, որոնք հակասում էին մեկը մյուսին՝ Խայամին դարձնելով նյութապաշտ, աստվածավախ, փիլիսոփա-գիտնական, աշխարհիկ և այլն, և իբր ըստ այնմ գրել է քառյակներ: Եվ այդպիսի համոզմունքներ ունեցողները հեքիաթանման պատմություններ էին հորինում նրա մասին: Կարելի է մտածել, որ երիտասարդական տարիքում նա անհավատ է եղել և տուրք է տվել գինեմոլությանը, իսկ տարիքն առնելով՝ Աստծու ճանապարհին է բռնել: Ս. Հեդայաթը սրա վերաբերյալ գրում է. «...ասում են տարիքի բերումով նրա մտածելակերպն ու կարծիքները փոփոխական էին դարձել, նա սկզբից անտարբեր, գինեմոլ և անհավատ էր, իսկ կյանքի վերջին օրերին բախտը նրան ժպտում և Աստծու ճանապարհին է վերադառնում. մի գիշեր երբ նա հարբած էր, այդ պահին ուժեղ քամին փչում և նրա գինու կուժը հատակին է ընկնում ու կոտրվում: Այդ պահին նա բարկությանը դիմում է Աստծուն և ասում»⁸.

*Ēbrīq-e marā šēkastī rabī,
Bar man dar-e 'eyš rā be bastī,
Man mēy xōram ō tō mīkōnī badmastī;
Xākam bedahan magar tō mastī rabī?*

⁸ Նույն տեղում, էջ 13:

(Գինուս կուժը, Տեր իմ, կոտրեցիր // Իմ վրա վայելքի դուռը
փակեցիր // Ես եմ խմում, բայց դու ես դառնում կովազան
հարբեցող // Հողն իմ բերանին, միթե՞ Աստված իմ, դու հար-
բեցիր):

Աստված բարկանում է նրա վրա, և նրա դեմքը իսկույն
սևանում է. ապա նա կրկին ասում է.

*Nākardeh gōnāh dar jahān kist? Bēgū,
Ānkas ke gōnah nakardeh čōn zist? Bēgū;
Man badkōnam ō tō bad mōkāfāt dahi!
Pas farq-e miyan-e man ō tō čīst? Bēgū.*

(Ո՞վ այս աշխարհում մեղք չի գործել, ասա. // Նա ով մեղք
չի գործել ինչպե՞ս է ապրում. ասա; // Եթե ես վատ բան անեմ
և դու պատժես! // Ուրեմն իմ և քո միջև ի՞նչ տարբերություն.
ասա):

Ս. Հեղայաթն այս հեքիաթը Նաջմէդդին Ռազի-ի նախա-
տիկներին ավելի նվաստացուցիչ է համարում: Նա գտնում
է, որ Օ. Խայամին ճանաչողը, նման հեքիաթներ ու քառյակ-
ներ լսելուց անմիջապես կհասկանա նրանց կեղծ լինելը, իսկ
նրա ապրած խիստ մոլեռանդ ու ճղճիմ միջավայրը թույլ է
տալիս ավելի լավ ու խոր ճանաչել բանաստեղծի իրական
մտքերն ու հույզերը: Այսպես նրա մասին հեքիաթներ շատ
կան. ասում են Խայամի մայրը նրա մահվանից հետո նրա հո-
գու խաղաղության համար Աստծուն շատ է աղաչում ու
պաղատում: Մի գիշեր Խայամի հոգին մորը հայտնվում և աս-
ում է.

*Ēy sūxtēye sūxtēye sūxtanī,
Ēy ātaš-e dūzax az tō afrūxtanī;
Tā key gūyī ke bar ’ōmr rahmat kōn?
Haq rā tō kōjā berahmat āmūxtanī?*

(Այ, այրված այրված, այրվեցիր, // Այ դու, որ դժոխքի կրակը վառեցիր; // Մինչև ե՞րբ կասես կյանքին խղճա. // Արդարությունը դու որտե՞ղ գաղությամբ սովորեցիր):

Հեղայաթն ուսումնասիրության արդյունքում գտնում է Օ. Խայամին պատկանող իսկական քառյակներից, և համոզված է որ, նրա տարիքային տարբեր ժամանակահատվածների քառյակները փոխանցում են միևնույն մտքերն ու գաղափարախոսությունը, որոնց հեղինակը միշտ հավատարիմ է մնում: Նա նույնիսկ երիտասարդ տարիքում կյանքը դառն ու տխուր է տեսնում և միայն դառը գինին է համարում փրկության միջոցը: Այստեղ ներկայացնում ենք նրա երիտասարդ տարիքի քառյակներից՝

*Ēmrūz ke nōbat-e javanī-e man ast,
Mey nūšam az ān ke kāmranī-e man ast;
'Eybam makōnīd, gar če talx ast xōš ast,
Talx ast, čerā ke zendegānī-e man ast!(16)*

(Այսօր, որ իմ երիտասարդության պահն է, // Գինի եմ ըմպում, և այն իմ երջանկությունն է; //

Ինձ մի նախատեք, թեկուզ դառն է, դյուրալի է, // Դառն է, քանզի իմ կյանքի նման է)!

Ծերության տարիները մոտենալով, Խայամը կրկին իր քառյակով փաստում է, որ այս աշխարհից այն կողմ ոչ մի բան չկա. ոչ մի ապաշխարություն, լավ, վատ, ուրախություն, տխրություն ամեն ինչ այս աշխարհում է: Կյանքի ամեն բոլորներն ու վայրկյանները պետք է վայելել:

*Man dāman-e zōhd ō tōbeh tey xāham kard,
Bā muy-e sepīd, qasd-e mey xāham kard,
Peymaneye 'ōmr-e man be haftād resīd,
Īn dam nakōnam nešāt key xāham kard?*

(Կզնամ ճգնության և ապաշխարության ճանապարհը, // Սպիտակ մազերով, կզնամ գինու ճանապարհը, // Կյանքիս բաժակը յոթանասունի է հասել, // Պետք է զվարճանամ, ինչու ոչ, այս պահը):

Այսպիսով՝ ելնելով քառյակների մեջ արտահայտված գաղափարներից՝ Հեղայաթը կարողանում է հասկանալ, թե դրանցից որն է իսկատիպ Խայամինը, և որն է նրան վերագրված: Այստեղ ևս պիտի հիշեցնենք, որ արվեստի ստեղծագործությունը միանշանակ և միագիծ մեկնության չի ենթարկվում, ի տարբերություն գիտական հայտնագործության, քանզի գրական ստեղծագործության բովանդակությունն անսպառ է և նայած ինչ մեկնակետով ես նրան մոտենում: Պետք չէ մոռանալ նաև այն, որ Խայամի երգած գինին, սերը և այլն ունեն խորհրդանշանային իմաստներ և առանց այդ խորությունը հասկանալու հնարավոր չէ ճշմարիտ հիմքով լուսաբանել Խայամի և առհասարակ Միջնադարի մնացեալ բանաստեղծների քերթողական արվեստը:

Ռուս արևելագետ Ժուկովսկին 82 քառյակ է հայտնաբերում և վերագրում Խայամին, բայց դրանք այնպիսի քառյակներ էին, որոնք վերագրվել էին նաև ուրիշ հեղինակների: Հետագայում դրանց թիվը հարյուրի է հասնում: Ըստ Հեղայաթի՝ այսպիսով Ժուկովսկին էլ կարող էր սխալվել, որովհետև նա հիմնվել էր այնպիսի աղբյուրների, որոնք հավաստի չէին և սխալ տվյալներ էին փոխանցել: Քառյակների փոփոխությունները և աղավաղումը անխոհեմություն է, որը երբեմն խիստ կրոնականների կամ սուֆիների կողմից դիտավորյալ էր կատարվում: «Խայամի միտքը վերին աստիճանի ազատ է եւ համարձակ: Նա իր փիլիսոփայութեան ճշմարտութիւնը ապացուցելու համար մի քանի բառով փշրում է կրօնական շատ ուսմունքներ և սրբացուած արանդութիւններ⁹», - գտնում է գրող բանաստեղծ Յ. Միրզաեանցը:

⁹ Օմար Խայամ, Բաբա Թահեր եւ զանազան, թարգմանեց բնագրից՝ Միրզաեանց Յովսէփ,թ., էջ 6:

Ս. Հեղայաթը որպես օրինակ բերում է հետևյալ քառյակի՝ (*šādī betalab ke hāsel-e ’ōmr damī ast*-Ուրախություն ցանկացիր, քանի որ կյանքի հասույթը մի շունչ է¹⁰) *šādī betalab* –ի մյուս տարբերակը, որտեղ *šādī betalab*-ի փոխարեն գրված է *šādī matalab* (Ուրախություն մի ցանկացիր): Ակնհայտ է, որ այս փոփոխությամբ քառյակի իմաստը փոփոխվում է, իսկ բանաստեղծության կառուցվածքը և իմաստը այդ փոփոխության հետ չի համապատասխանում: Այսպիսով, կարող ենք ենթադրել, որ շատ հեշտությամբ կարելի է որևէ քառյակ, որը համընկնում է Խայամի աշխարհայացքին և դա նույնիսկ ուսումնասիրված է բանագետների կողմից, վերագրել Խայամին և հակառակ դեպքում Խայամինը վերագրել ուրիշին: Հետևաբար, եթե «*Munes ol Ahrār*» գրքի նման ուրիշ փաստեր լինեին շատ դյուրին կլինեին Խայամի իր իսկ քառյակները գտնել:

Փիլիսոփա Խայամը: Օմար Խայամը դարձել է աշխարհահոչակ ո՛չ միայն որպես գիտնական, մաթեմատիկոս, աստղագետ և բժիշկ, այլև որպես փիլիսոփա բանաստեղծ, այդ իսկ պատճառով նրան ճանաչելու համար միայն ու միայն նրա քառյակները պետք է կարդալ և ուսումնասիրել: Փոքր, բայց իմաստալից քառյակների արտացոլած գաղափարները, որոնք նրա սրտի գաղտնիքների և կուտակված վշտերի ու մտքերի շտեմարանն են, ընթերցողի հոգու հայելին են դառնում: Նրանք արձագանքում են մարդու մեջ տեղ գտած հույզերը, հույսերը, վշտերը, մտավախություններն ու հուսախաբությունները: «Խայամի յուրաքանչյուր առանձին միտք կարող ենք որևէ բանաստեղծի և մեծ փիլիսոփաների

¹⁰ Այստեղ ամբողջությամբ ենք ներկայացնում քառյակը՝ *šādī betalab ke hāsel-e ’ōmr damī ast* (Ուրախություն ցանկացիր, քանի որ կյանքի հասույթը մի շունչ է), *Har zareh ze xāk-e Keyqobādī o Jamī ast* (Ամեն մի տարրը՝ Քեյդոբադի ու Ջամի հողից է), *Ahvāl-e jahān o asl-e īn ’ōmr ke hast* (Աշխարհի վիճակն ու կյանքի իսկական արգասիքը, որ է), *Xābī o xiyālī o farībī o damī ast* (Երազ ու ենթադրություն, խաբկանք ու մի վայրկյան է):

մոտ գտնել: Բայց ընդհանուր առմամբ, ոչ մեկին Խայամի հետ համեմատել չի լինի: Նա իր ոճով և արվեստով բոլորից բարձր է: Նրա լրջախոհ արտաքինն ամենից շատ նրան որպես՝ փիլիսոփա և մեծ բանաստեղծ է ներկայացնում, ինչպիսիք եղել են Էպիկուրը, Գյոթեն, Շեքսպիրը և Շոպենհաուերը»¹¹, - գրում է Ս. Հեղայաթը:

Խայամի քառյակների յուրահատուկ փիլիսոփայական գաղափարները ի հայտ են բերում բանաստեղծի վերաբերմունքն ու ճաշակը կրոնի, հավատքի, տիեզերքի, և Աստծու արարչագործության նկատմամբ: Խայամի նման՝ Հեղայաթը նույնպես արիական ոգով և հակաարարական դիրքորոշմամբ ընդվզում է սեմական հավատալիքների դեմ և փառաբանում նախափալամական ժամանակաշրջանը: Ամենից առաջ նա ծաղրի է ենթարկում կրոնական պաշտոնյաներին, ապա դատափետում է հոգևորականներին առհասարակ, կրոնագետներին և սնտիապաշտության դեմ պայքար է մղում: Հեզնանքով է արտահայտվում դրախտի գոյության, հոգիների վերակենդանացման, հավիտենական կյանքի մակերեսային, գոեհիկ ըմբռնումները.

*Gūyand: behešt ō hūr 'ēyn xāhad būd,
Va ānjā mey-e nāb ō angebīn xāhad būd;
Gar mā mey ō m'āšūqe gōzīdīm če bāk?
Āxar na be'āqebat hamīn xāhad būd?(88)*

(Ասում են դրախտն ու հուրին իրականություն է լինելու, // Եւ այնտեղ անարատ գինի և մեղր է լինելու; // Եթե մենք գինի ու սիրուհի ենք ընտրել, ի՞նչ վախ: // Չէ՞ որ, վերջը սա է լինելու):

Ս. Հեղայաթը գրում է որ, Խայամը համոզված է, որ անսկզբնականի (azal) գաղտնիքը ոչ մեկը գիտի, և ոչ էլ կի-

¹¹ Hedayat, S., Taranehaye Xayyam, p. 21.

մանա: Այն, ինչ էլ որ խոսում են, հեքիաթանման է: Ոչ երջանկություն կա, և ոչ էլ պատիժ. անցյալ ու գալիք գոյություն չունի: Ուստի որքան կարող ես՝ վայելիր ներկան.

*Bā bādeh nešīn ke malek Mahmūd īn ast,
Vaz čang šenō, ke lahn-e Dāvūd īn ast;
Az āmadeh ō rafteh degar yād makōn,
Hālī xōš bāš, zānke maqsūd īn ast.(134)*

(Գինու հետ նստիր, որովհետև թագավոր Մահմուդը սա է, // Քնարի մեղեդին լսիր, որովհետև Դավթի ձայնը սա է; // Եկածներին և գնացածներին էլ մի հիշիր, // Ներկան վայելիր, որովհետև նպատակը սա է):

Այստեղ գրեթե ակնհայտ է Օմար Խայամի աշխարհայեցողության այս գծի նմանությունը, նույնիսկ նույնությունը Էպիկուրի ուսմունքի հետ: Սակայն պետք չէ գռեհկացնել Օմար Խայամի երջանկաբաղձությունը, ինչպես հաճախ վարվել ու վարվում են Էպիկուրականության հետ՝ վերածելով այն պարզ *հեղոնիզմի* ուսմունք, որը կյանքի նպատակը դարձնում է ամեն կարգի հաճույքը, ինչպիսին էլ այն լինի և ինչ գնով էլ լինի: Այսինքն՝ մեջտեղից վերացվում է *բարոյականության* խնդիրը: Եթե այդպես լիներ, ոչ Էպիկուրը և ոչ էլ Օմար Խայամը չէին լինի մեծագույն մտածողներ, որոնք անջնջելի հետք են թողել համաշխարհային մշակույթի պատմության մեջ և այսօր էլ ներգործական մեծ ազդեցություն ունեն արվեստի և իմաստասիրության ասպարեզներում: Այնինչ Էպիկուրը հաստատաբար տարբերակել է ազնվական հաճելի ապրումները գռեհիկ զվարճանքից և նախընտրել է միայն բարձրակարգ ապրումները: Իսկ Օմար Խայամի համար գինին և հաճույքները ունեն խորհրդանշանական, սիմվոլիկ բնույթ, ինչպիսին դրանք եղել են «Երգ երգոցում»: Օմար Խայամը պարզապես ընդդիմացել է կյանքից կտրված

ռացիոնալիստական մտակառուցումներին և նախընտրել է կեցության ամբողջականությունը՝ և մտածողությունը և գ-գացմունքը և կամքը իրենց ներդաշնակ չափավորության մեջ:

Մյուս կարևոր հանգամանքն այն է, որ խորհրդային ժամանակաշրջանում մեծ ջանքեր են գործադրվել գիտության և մշակույթի մեծերին իրենցով անելու, այսինքն՝ դարձնելու *մատերիալիստներ* կամ նյութապաշտներ: Նման վերաբերմունքն առկա է նաև «Օմար Խայամ. Քառյակներ», Եր. 1959 հրատարակության նախաբանում, էջ 8, որի հեղինակը ակադեմիկոս Էդվարդ Ադայանն է: «Խայամի քառյակների մեջ հիմնականը մատերիալիզմն է,- գրում է Է. Ադայանը.- Նրա բոլոր դրոյթների ու տրամադրությունների ելակետն է մատերիալիստական աշխարհայացքը»: Եվ հարգարժան ակադեմիկոսի հիմնավորումը իրագործվում է մի եղանակով, որը վաղուց ի վեր ստացել է մեխանիստական դետերմինիզմ անունը: Արվեստի հրաշագեղ երևույթներին այդ ժամանակ սովորություն կար մոտենալու հատու կացնատաշ տրամաբանությամբ: Ի վերջոյ՝ չբավարարվելով մատերիալիզմով, Խայամին դարձնում է նաև աթեիստ: Անգամ, ըստ Ադայանի, Խայամը ծաղրել է արարիչ Աստծուն: Եւ որպես ապացույց՝ բերում է այս քառյակը.

*Այս աշխարհում ո՞վ չի մեղանչում, ասա՛,
Չմեղանչողը ինչպե՞ս է շնչում, ասա՛.
Ես վատ անեմ, դու էլ վատով ինձ պատժես,
Տարբերութիւնն ի՞նչ է մեր միջումն, ասա՞¹²:*

Այս քառյակը գուտ կրոնական բովանդակություն և բնույթ ունի. կարծես Նարեկացու գրչի տակից դուրս եկած լինի.

¹² Է. Ադայանի բերված այս քառյակին մենք նյունպես անդրադարձել ենք: Բհարկե Ս. Հեղայաթը գտնում է, որ քառյակը հեքիաթային պատմությունների հետևանքով է վերագրվել Խայամին:

քանզի իրոք անմեղ մարդ չկա առաջին մեղսագործությունից հետո: Երկրորդ, վատը վատով պատասխանելը համապատասխան է հեթանոսական բարքին ու բարոյակարգին: Այստեղ խոսքը ուղղված է ոչ թե Աստծուն, այլ մարդուն խրատ է ուղղված, որպեսզի չարին չարով չպատասխանի:

Այսպիսով՝ առանց պարզելու, թե Օմար Խայամին վերգրվող 200- 1000 քառյակներից որն է Խայամինը և որը՝ ոչ, բնութագրվում է բանաստեղծը այդ բոլոր քառյակներով, որոնք կարող են և իրապես հակասում են մեկը մյուսին: Ուստի, նախ պետք է հիմնվել պարսկական աղբյուրների վրայ և մեր պարագային՝ Հեդայաթի, ով պատանի հասակից լրջությամբ սկսել է ուսումնասիրել Օմար Խայամի գրական ժառանգությունը:

Խայամը Ս. Հեդայաթի տեսանկյունից խիստ ճակատագրապաշտ (Fatalist) է: Խայամը աստղագիտական ուսումնասիրությունների արդյունքից ելնելով երկինքն ու տիեզերքն է դատապարտում ոչ թե Աստծուն, և գտնում է, որ բոլոր աստղերը չարագուշակ են և բախտավորության աստղ գոյություն չունի: Նյութական իրականության դեմ միայն մի իրականություն է գտնվում, և դա չարիքն ու փորձանքն է, որը գերակշռում է բարուն և ուրախության: Իր քառյակներից մեկում ասում է, որ արարչագործությունը չորս տարրերի և յոթ մոլորակների ազդեցության արդյունքն է՝

*Ēy ānkeh natijeye čhār ō haftī,
Vaz haft ō čhār dāyem andar taftī,
Mey xōr ke hezār bāre bišat gōftam:
Bāz āmadanat nīst, čō raftī raftī.(29)*

(Այո, ով դու, որ չորս (բնության չորս տարրերը) և յոթի (յոթ աստղի) արդյունքն ես, // Եվ այդ յոթ ու չորսից շարունակ այրվում ես, // Գինի ըմպիր, որը հազար անգամ ավել եմ ա-

սել, // Կրկին վերադառնալ չկա, եթե գնացել ես, ապա գնացել ես):

Օ. Խայամն ասում է, որ նյութը մի այլ տեղ մի ուրիշ առարկայի մեջ իր գոյությունը շարունակում է, իսկ ինքնուրույն հոգի, որն ասում են կապրի մահվանից հետո, գոյություն չունի: Եթե բախտավոր լինենք, մեզնից գոյացած նյութը գինու կարաս կդառնա և շարունակ գինարբունքի մեջ կլինի: Այսպիսով, նյութերի հետ կապված փիլիսոփայությունը Խայամի վիշտն ու թախիժն են դառնում: Նա գինու կարասի մեջ գեղեցկուհիների է տեսնում, որոնք հող են դարձել, բայց անսովոր կյանք են ապրում, որովհետև նրանց մեջ գինու նուրբ ոգին է եռում: Խայամը գտնում է, որ գինին ոչ միայն հարբեցնում ու թուլացնում, այլ այդ կարասի միջինը նման է՝ հոգին մարմնի մեջ և ասում է, թե կարասի տարբեր մասերը արդյո՞ք մարդու մարմնի անդամների նման չեն՝ բերան, վիզ, բռնակ, փոր... իսկ մեջի գինին նրա ոգևորիչ հոգին չէ՞:

*Lab bar lab-e kūzeh bōrdam az qāyat-e āz,
Tā zū talabam vāsete-ye 'ōmr-e derāz,
Lab bar lab-e man nahād ō mīgōft berāz:
Mey xōr, ke bedīn jahān nemīāyī bāz!(139)*

(Ընչաքացությունից շուրթերս դրի կուժի շուրթերին, // Նրանից խնդրեցի, թող լինի միջնորդ երկար կյանքին, // Իր շուրթերը շուրթերիս դրեց ու ասաց զաղտնիքը. // Գինի խմիր, քանի որ այս աշխարհ չես գա կրկին:)

*Īn kūze čō man 'āšeq-e zārī būdeh ast,
Dar band-e sar-e zōlf-e negārī būdeh ast;
Īn dasteh ke bar garden-e ū mībīnī.
Dastī ast ke bar garden-e yarī būdeh ast!(72)*

(Այս կուժը իմ նման ողբալու սիրահար է եղել, // Սիրուհու վարսի կապի ծայրին է եղել; // Այս բռնակը, որ նրա վզին ես տեսնում. // Այն ձեռն է, որ սիրուհու վզին է եղել!)

Ե. Չարենցը Օ. Խայամի պես նույն կարծիքին է: Նա իր քառյակներում անդրադառնում է այն մտքին ու թեմային, որ կյանքը հավերժական է, և ամեն մի մահկանցու իր մեջ նորի առաջացման ծիլեր է սնում: Այս ուղղությամբ նա ասում է՝

*Դու մի օր աչքերըդ կփակես, որ ուրիշը քո տեղ գոյանա,
Կգնաս, կանցնես աշխարհքից, որ ուրիշը քո տեղ
գոյանա:
- Այն դո՛ւ ես, իմաստո՛ւն, այն դո՛ւ,- բայց արդեն
դարձած մի ուրիշ.
Հաստատեց, ժխտելով նա քեզ, որ ուրիշը քո տեղ գոյա
նա¹³:*

Չարենցը մի այլ քառյակում կրկին նույն թեման է ներկայացնում՝

*Ապրում ես, շնչում ես, դու դեռ կաս –
բայց ամեն վայրկյան դու ա՛յլ ես.
Անցյալ է դառնում քո ներկան –
ու ամեն վայրկյան դու ա՛յլ ես.
Բայց ներկան քո – հո՛ւնտ է գալիքի՝
մեռնելով – նա սնում է գալիքը,
Եվ այսպես – տևում ես դու երկար, -
ու ամեն՛ն վայրկյան դու ա՛յլ ես¹⁴:*

Ըստ Խայամի՝ բնությունը անփույթ է, և խիստ իր գործն է անում: Գիշատիչ և խենթ դայակ է, որը իր գավակների մասին հոգ է տանում, ապա հասած, թե խակ, նրանց հնձում է:

¹³ Եղիշե Չարենց, Երկեր, էջ 313-314:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 310:

Խայամն ասում է՝ երանի չէի ծնվել, բայց որ ծնվել եմ, ինչքան շուտ գնամ, բախտավոր եմ:

*Aflāk ke jōz qam nafzāyand degar,
Nanahand bejā tā narōbāyand degar;
Nā āmadegan agar bedānand ke mā
Az dahr če mīkešīm, nāyand degar.*(28)

(Տխրությունից բացի ոչ մի բան չի ավելացնում երկինքը, // Մինչև չհափշտակեն չեն դնում տեղը; // Նրանք որ դեռ չեն ծնվել, եթե իմանան, որ մենք // Աշխարհից ինչ ենք քաշում, չեն գա այս աշխարհը):

Ս. Հեղայաթին նույնպես իր ամբողջ կյանքի ընթացքը հետաքրքրել է մահը, դեռ պատանի տարիքից այդ մտքին է եղել, որովհետև իր առաջին գրական աշխատանքը, որը պարտաստում է դպրոցում, մի պատի թերթ էր և նրան «Ննջեցյալների ձայնը» վերնագիրն է տալիս: Հեղայաթը երբ արտասահմանում էր գտնվում, շատ հաճախ իր ընկերներին նամակներ էր գրում: Այդ նամակներից մեկը, որը հղված էր Թաղի Ռազավիին, գրում է. «Իրականությամբ ամաչում եմ, քանի որ չկարողացա ձեզ այցելության գամ: Մի քանի պատճառներով: Նախ ես վազե-վազերից խուսափում եմ, որովհետև խիստ ֆաթալիս եմ դարձել...և հետո շատ հոգնած եմ և անտարբեր ամեն ինչի նկատմամբ: Միայն օրերն եմ անցկացնում, ամեն գիշեր լավ խմելուց հետո հողին եմ թաղվում...»¹⁵:

Այսպիսով, Հեղայաթը Խայամի փիլիսոփայական գաղափարները ընդունելով իր ուսումնասիրության մի հատվածում, գրում է, այս մահվան և կորչելու երազանքը որ շատ հաճախ Խայամի քառյակներում կրկնվում է, արդյոք բուդդայականության Նիրվանեի փիլիսոփայության չի նմանվում:

¹⁵ Katuzyan, Mohammed Ali, Sadeq Hedayat va marge nevisandeh, Tehan, 1384, p. 73.

Հեղայաթն ասում է, ըստ բուդդայականության փիլիսոփայության՝ աշխարհ, այսինքն՝ շղթայված իրադարձություններին շարան, իսկ աշխարհի արտաքին փոփոխությունները դրանց մոտ նմանվում է մի ամպի, մի արձագանքի կամ երևակայական պատկերներով լի մի երազի: Խայամի հոռետեսությունը կյանքի, մարդկանց և աշխարհի նկատմամբ, նաև արարչագործության հիմքերի դեմ խռովությունը բխում է նրա փիլիսոփայական գաղափարներից: Հեղայաթը գտնում է, որ Շոպենհաուերը նույնպես իր ունեցած փիլիսոփայական հոռետեսությամբ հանգում է հենց նույն Խայամի կարծիքին. Հեղայաթն ասում է, ըստ Շոպենհաուերի՝ «Նրա համար, ով հասնում է մի աստիճանի, որ ինքը իր կամքն է ժխտում, կամ այն աշխարհը, որ մեր կարծիքով այսքան իրական է երևում, իր բոլոր մոլորակներով և ծիրկաթիններով ի՞նչ է: Ոչինչ»¹⁶! Իսկ Օ. Խայամը այսպես է ասում՝

*Bengar ze jahān çe tarf bar bastam? Hīč,
 Vaz hāsel-e ’ōmr čīst dar dastam? Hīč,
 Šam’-e tarabam, valī čō benšastam, Hīč,
 Man jām-e jamam, valī čō beškastam, Hīč.*(107)

(Նայիր այս աշխարհից ի՞նչ ակնկալիքով հեռացա: Ոչինչ, // Կյանքի վաստակից ի՞նչ է ձեռք բերումս: Ոչինչ, // Ցնծության մումն եմ, բայց որ վերջացա. Ոչինչ, // Ես Ջամի գավաթն եմ, բայց որ կոտրվեցի. Ոչինչ):

Այն ամենը, ինչ որ Խայամի մոտ հստակեցված է, այն է, որ մահը ամեն ուր կա, և այն մարդու կյանքի արեգակի վրա շվաք է դառնում: Նա մահը համարում է մանր նյութերի ձևափոխում՝ շրջապատույտ, որտեղ նյութերը ուրիշ նյութերի միաձուլումից կրկին կենդանանում են, իսկ հոգին մահվանից հետո այլևս գոյություն չունի: Է. Ադայանը «Օմար Խայամ» գրքի

¹⁶ Hedayat S., Taranehaye Xayyam, p. 30.

նախաբանում նույնպես այդ կարծիքին է, թե այս շրջապտույտը Խայամի մոտ այնքան ցայտուն կերպով է արտահայտվել և այնքան բազմազան օրինակներով, որ կարելի է ասել, թե նրա քառյակների հիմնական մոտիվներից մեկը մատերիալի փոփոխությունների արտահայտումն է¹⁷: Հեղայաթը Օ. Խայամի քառյակների վերլուծությունից եզրակացնում է, թե Խայամն ասում է, երանի մարդը երբեք ծնված չլիներ, որովհետև նա չգիտի իր սկիզբը և վերջը: Մարդու էությունը և գոյությունը անգութ ճակատագրի ազդեցության տակ են, այդ իսկ պատճառով հաջողություն ձեռք բերելու համար կարիք չկա չարչարվել, քանի որ թագավորի և աղքատի վերջը նույնն է: Երկուսն էլ հող են դառնալու և բույսի տեսքով շարունակելու են իրենց կյանքը: Հետևաբար տխրությունն ու թախիծը թողնենք մի կողմ: Նա երկու բան է առաջարկում ներկա կյանքը վայելելու և վիշտը մոռանալու, այն է՝ «կինն ու գինին»:

*Xayyām, agar ze bādeh mastī, xōš bāš;
Bā lāleh rōxī agar nešastī xōš bāš;
Ĉōn 'āqebat-e kār-e jahān nīstī ast,
Ēngār ke nīstī, ĉō hastī xōš bāš.(140)*

(Խայամ, եթե գինուց հարբած ես, ուրախ եղիր; // Եթե մի գեղեցկուհու հետ ես, ուրախ եղիր; // Որովհետև վերջի վերջո աշխարհի ավարտը ոչի՛նչ է, // Կարծիր թե չկաս, քանի որ կաս, ուրախ եղիր):

Ամեն մի քառյակ սրբագործված քառատող է պոետի կյանքի իրողություններից ու հուզմունքներից: Հայոց ամենայն բանաստեղծը հետևյալ կերպ է արտահայտվում գինու մասին՝

*-Էս է, որ կա...Ճիշտ ես ասում. Թասըդ բե՛ր:
Էս էլ կերթա՝ հանց երագում, թասըդ վե՛ր:*

¹⁷ Աթայան Ա., Օմար Խայամ, քառյակներ, Երևան, 1959, էջ 7:

**Կյանքն հոսում է տիեզերքում զրնգալեն,
Մեկն ապրում է, մյուսն ըսպասում. Թասըդ բե՛ր¹⁸:**

Գինին Օ. Խայամի քառյակներում խնդիրներից ձերբազատվելու հիմնական առանցքն է: Կարմիր գինին նրա մորմոքների ու վշտերի մեղմացնելու միջոցն էր: Մ. Հեդայաթը այս ուղղությամբ գրում է. «Գինու անդրադարձը Խայամի քառյակներում կարևոր տեղ ունի: Սակայն Խայամը, հակառակ էրն-է Սինայի, չափավոր էր գինի խմելու մեջ, բայց գինու գովքը նրա քառյակներում չափազանց է, միգուցե նա ուզում էր այդպիսով կրոնականներին դեմ հանդիման գնար»: Հեդայաթը գինու մասին իր խոսքը շարունակում է և Խայամի «Նոռուզնամե»-ից մեջբերում է կատարում. «Բայց «Նոռուզնամե»-ի մի գլուխը միայն հատկացված է գինու օգտակարության մասին, որը հիմնված է հեղինակի ձեռքբերած սեփական փորձառությունների վրա: Նա այնտեղ ներկայացնում է ԲուԱլի Սինա և Մոհամմեդ Ալի Չաքարյա Ռազի-ի անունները (60) և ասում. «Մարդու համար գինուց օգտակար ոչ մի բան չկա, մանավանդ պարզ և դառը գինին. այն վիշտը մեղմացնում և սիրտը ուրախացնում է». (էջ 70)¹⁹:

***’Ōmrat tā key bexōd parastī gōzarad,
Yā dar pey-e nīstī ō hastī gōzarad;
Mey xōr ke čōnīn ’ōmr ke qam dar pey-e ūst
Ān beh ke be xāb yā sōstī gōzarad.(143)***

(Կյանքդ մինչև երբ անձնապաշտությամբ անցնի, // Կամ լինելու ու չլինելու փնտրտունքի մեջ անցնի; // Գինի խմիր,

¹⁸ Հովհաննես Թումանյան, Բանաստեղծություններ, քառյակներ, պոեմներ, լեզենդներ և բալլադներ, (կազմեց Կ. Սաֆրազյան), Երևան, 1986, էջ 84:

¹⁹ Hedayat S., Taranehaye Xayyam, p. 38.

քանի որ այս կյանքի հիմքում տխրություն է // Ավելի լավ է քնով կամ գինով անցնի):

Բանաստեղծ Խայամը: Այս բաժնում Ս. Հեղայաթը Օ. Խայամին ներկայացնում է որպես բանաստեղծի: Խայամի քառյակները այնպիսի պարզությամբ, բնական և սրտին մոտ է գրված, որոնք անմիջապես գերում են ընթերցողին: Քառյակը չափածո ստեղծագործությունների ամենափոքր տեսակն է, իսկ այս փոքր կաղապարների մեջ Խայամը այնպիսի վարպետությամբ է ներկայացնում իր փիլիսոփայական մտքերն ու գաղափարները: Նա իր սկզբունքներին հավատարիմ մնալով՝ չի ընդօրինակում ոչ մեկին, այլ քաջածանոթ իր արվեստին ստեղծում է իրենը: Շատերը ցանկացել են նրա անցած ուղիով գնալ, բայց չեն հաջողել ստեղծել նրա նման գլուխգործոցներ:

Խայամի գրական-ստեղծագործական ոճին նմանակել շատերն են ցանկացել, և այս մասին Ս. Հեղայաթն ասում է. «Մինչև իսկ Հաֆեզն ու Սաադին նյութերի վերածննդի, աշխարհի անկայունության և վայրկյանների վայելչության ու գինեմոլության մասին բանաստեղծություններ են գրել, որոնք ուղղակի Խայամից են ընդօրինակել, բայց չեն կարողացել նրա վեհությանը հասնել»: Հեղայաթը մի այլ հատվածում իր խոսքը այսպես է շարունակում. «Թեկուզ Հաֆեզը, Մոլավին և որոշ խոհեմ բանաստեղծներ Խայամի մտքերի արտահայտման խոռվությունն ու քաջությունը զգացել են և երբեմն վեճի մատնվել, բայց իրենց մտքերը և նյութերը քողարկել և այլաբանորեն են ասել, այդ իսկ պատճառով նրանց բանաստեղծությունները քանի տեսակ են մեկնաբանվել...օրինակ Հաֆեզի ներկայացրած գինին որոշ դեպքերում պարզապես խաղողի հյութ է ներկայացված, բայց այնքան սուֆիական ասույթներով է քողարկվում, որ մեկնաբանության պահին կարելի է մի տեսակ սուֆիզմ համարել: Իսկ Խայամը քողարկելու, գաղտնիքների ու ակնարկների կարիք չի զգում, մտքերը

պարզ արտահայտում է: Նա իր այս պարզ, ազատ և հստակ ոճով տարբերվում է մյուսներից»²⁰:

Օ. Խայամը գիտնական, մաթեմատիկոս և աստղագետ էր, սակայն այդ մասնագիտությունները ի զորու չէին նրան ետ պահելու, որպեսզի բնության գիրկը չնետվեր: Նա իր բացառիկ և համարյա անզուգական տաղանդով և միայն մի քանի պարզ և հասարակ բառերով նկարագրում է իր ապրած բնությունը կամ տեսարանը և ընթերցողին էլ իր հետ մասնակից է դարձնում իր ապրած վայելչությանը: Նա գտնվում էր մի ժամանակահատվածում, որտեղ բանագետների մեծամասնությունը արաբական բարդ և ճղճիմ բառապաշարի ազդեցությամբ, բառախաղերով ցուցադրում էր իր գիտությունը: Խայամի պարզ, հասկանալի և լի բառախաղերով քառյակները, ոչ միայն բարձր տրամադրություն են փոխանցում, այլ դրանց միջոցով նրա սրտի խոսքն է արտահայտվում՝

*Ān qasr ke Bahrām darū jā́m gereft,
Āhū bače kard ō rū be ārām gereft,
Bahrām ke gūr mīgereftī hame 'ōmr,
Dīdī ke čegūne gūr Bahrām gereft?(54)*

(Այն պալատը, որտեղ Բահրամը գավաթ բարձրացրեց, // Եղնիկը դեպի իր հանգիստը գնաց, երբ ձագ հանեց, // Բահրամը, որ ամբողջ կյանքը ցիռ (*gūr*) էր որսում, // Տեսար թե, գերեզմանը (*gūr*) ինչպե՞ս Բահրամին բռնեց):

Խայամը որոշ քառյակներում հմտորեն բառախաղեր է անում, օրինակ՝ «Իի՛ճ» (Ոչինչ) բառն է օգտագործում, որը «Փիլիսոփա Խայամ» բաժնում ենք ներկայացրել: Նրա հակառակորդները ասում էին, թե դա իր աղքատ բառապաշարի կամ հանգավորելու արդյունքն է, բայց այստեղ փիլիսոփայական իր խոր մտքերը և գաղափարներն են քողարկված: Հեղայաթը

²⁰ Նույն տեղում, էջ 45:

քաջ գիտակցելով հեղինակի մտայնությանը քառյակների մի մասը առանձնացնում և դրանց «Hič ast» (Ոչինչ է) վերնագիրն է տալիս: Նա մի այլ քառյակում օգտագործում է կկու բառը և իր վարպետի գրչով, գրական բարձր ճաշակով փոխանցում է, թե ուր են անցյալի այդ փառքն ու շուրքը: «Կու-կու»- պարսկերեն, ոչ միայն նշանակում է թռչուն, այլ «ու՛ր է- ու՛ր է»:

*Ān qasr ke bar čarx hami zad pahlū,
Bar dargah-e ū šahān nahāndī rū,
Dīdīm ke bar kōngereaš fāxtehī
Benšaste hamī gōft ke: «kū, kū?»(56)*

(Այն պալատը, որը հենվեց երկնքին, // Թագավորներ երես դրեցին նրա դարպասին, // Տեսար, որ նրա աշտարակին մի կկու // Այսպես նստած, ասում էր, որ «ուր են, ուր են» (պարսկերեն *kū, kū*):

Օ. Խայամը որպես բանաստեղծ ունի նաև փիլիսոփայական և գիտական ժառանգություն, բայց դրանք իր հանրահայտ լինելու մեջ ոչ մի դեր չեն ունեցել: Խայամից մի ուրիշ արժեքավոր հիշատակ է մեզ հասել, և ինչպես Հեղայաթն է ասում այն կոչվում է «Nōrūznāme» (Նորուզի նամակներ): Այս մասին Ս. Հեղայաթը գրում է. «Իմ սիրելի ընկեր՝ Մոջթաբա Մինովի-ի ջանքերով «Nōrūznāme»-ն հրատարակվեց: Այս գիրքը պարզ և անմասն պարսկերենով է գրվել, և ապացույցն է այն բանի որ քառյակների հեղինակի հզոր գրչով է գրված: Պարսկերեն արձակ գրականության մեջ ամենասահուն և ամենալավերից մեկն է, իսկ նախադասությունների կառուցվածքը պահլավերենին շատ մոտ է: Այդ ժամանակաշրջանի գրականություններից շատ թե քիչ, որպես օրինակ եղել են՝ «Sīasatnāme» (Քաղաքական նամակ), «Čhār maqāleh»

(Չորս հոդված) և այլն, բայց դրանք արձակ գրական արժեք չեն ներկայացրել, ինչպես «Nörūznāme»-ն»²¹:

Ըստ Հեղայաթի՝ կան կարծիքներ, որ «Nörūznāme»-ն Խայամը չի գրել, այլ մեկ ուրիշը: Հեղայաթը գտնում է, ենթադրենք որ այդպես է, հապա նա, ով գրել է, մտքերով Խայամին շատ մոտ մարդ է եղել, սակայն դրանք միայն ենթադրություններ են: «Nörūznāme»-ում ոչ մի խոսք անգամ փիլիսոփայական մտքերից ու գաղափարներից չկա, և ոչ էլ սուֆիզմից և կրոնական խնդիրներից: Այս գիրքի հեղինակը՝ Խայամը, Մասանյանների թագավորության ժամանակաշրջանից՝ իրանական ազգային ավանդությունները, արվեստի բարձր ճաշակը, նրբությունները և շքեղության զգացմունքն է ներկայացնում, իսկ գեղեցիկ բառերի և հնչեղ նախադասությունների օգտագործումը ևս մեկ անգամ փիլիսոփա, աստղագետ և գիտնական Խայամի ներկայության վառ ապացույցն է: Օ. Խայամի գրական ստեղծագործության ազդեցությունը և համբավը Անգլիայի և Ամերիկայի գրականության մեջ մեծ արձագանք է ունեցել, և դա կրկին մատնացույց է անում նրա հանճարեղ մտքի և վարպետ գրչի:

Այսպիսով, մենք Ս. Հեղայաթի ջանքերով առիթ ունեցանք ավելի լավ ճանաչել Խայամին: Նա Իրանում առաջինն է, ով այդպիսի մանրամասնությամբ քառյակների հանճարեղ վարպետին ծանոթացնում է մեզ: «Սադեղ Հեղայաթը «Խայամագիտության» հիմնադիրն է Իրանում, և նրա ճանաչելու համար ոչ մի ջանք չի խնայել...Նրա այս ուսումնասիրությունից անդրադառնում ենք, որ նա չի շտապել և խոհեմությամբ է մոտեցել: Նա որոնումներ և խորթափանց ուսումնասիրություններ կատարելուց հետո, վերջնականապես, երբ Խայամին ճանաչելու համար բոլոր դռները փակ է տեսնում, աշխատում է քառյակների ուսումնասիրությամբ, որ անկասկած ի-

²¹ Նույն տեղում, էջ 49:

րենն են, ճանաչի նրան»²², գրում է պարսիկ գրող և գիտնական Մահմուդ Քաթիրային:

Ս. Հեղայաթի տեսակետները իր ուսումնասիրությունների արդյունքում կրկին մեզ փաստի առաջ է կանգնեցնում: Չգիտենք Հեղայաթը քառյակները ուսումնասիրելով արդյոք ճիշտ մոտեցում և կարծիք է ունեցել Խայամի բնավորության առանձնահատկությունների, ընդհանուր առմամբ աշխարհայացքի և անձնականի նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, Հեղայաթը Օ. Խայամի աշխարհայացքը և փիլիսոփայական գաղափարները ընդունել և կարող ենք ասել նրա համախոհն է եղել, այն չափով, որ Հեղայաթը նույնպես համախոհ էր իր մի ուրիշ քննադատական ուսումնասիրության հերոսին՝ Ֆ. Կաֆկայի մտայնություններին և գաղափարներին: Ինչպես Հեղայաթը, այնպես էլ Խայամը, չկարողանալով ըմբռնել կյանքի օրինաչափությունները, հանգում են ֆատալիզմին:

Հեղայաթի կարծիքով Խայամը իր փիլիսոփայական գաղափարներով համոզված և հավատում էր ա) մահվան ցանցը ամեն ուր սփռած է, և մարդու կյանքը շարունակ սպառնում է. բ) կյանքը շրջապտույտ է: Նյութը անվերջ մի վիճակից պտույտ կատարելով փոխանցվում է մյուսի և շարունակում իր կյանքը. գ) աշխարհը և տիեզերքը պատահական են ստեղծվել դ) մարդը ենթակա է ճակատագրին. ե) Սեմական ցեղը, ի մասնավորի արաբները և նրանց հավատալիքները դատապարտված են. զ) գինին և կինը հաճույք պատճառելու միակ միջոցն են. է) վայելել կյանքի բոլոր վայրկյանները, որովհետև մահվան ու ճակատագրին դեմ գնալու միակ ձևն է:

²² Ettehad Houshang, Pajouheshgaran mo'asere Iran, p. 241.

**OMAR QAYYAM'S QUATRAINS INTERPRETATION BY
SADEQ HEDAYAT**
Anahit Yahyamasihi
(summary)

In the 20th century, one of the most famous authors in Iranian culture and literature is Sadeq Hedayat. He became interested in Omar Qayyam (12-13 century), the middle ages distinguished poet's philosophical ideas and he wrote an analytical-critical essay about Qayyam's quatrains. S. Hedayat believes that, with those quatrains, Qayyam expressed his ideologies and world outlook clearly, unpretentiously, and beautifully, with meaningful and profound thoughts. Through quatrains' charming and fascinating melody he created ravishing impression and mood in his readers. S. Hedayat is sure that, Qayyam's transfer the same thoughts and ideology in different ages based on what the poet always had been faithful. Quatrains peculiar philosophical ideas display poet's treatment and taste towards religious, faith, cosmos and creation. According to S. Hedayat's point of view O. Qayyam is a strict fatalist. There is no happiness and no punishment. There is no past and future, just live present and enjoy it.